

Varjas Sándor: A háború a pszichoanalízis szempontjából*

Az európai kultúrnépek immár tíz hónap óta folyó háborújának testi és érzelmi szenvedései kínoznak bennünket. Testvéreink véreznek a sebektől, amelyeket európai testvéreik vertek bennük és vérzünk azoktól a sebektől, amelyeket ellenségeinken ütöttünk. A kor bölcselkedő hajlamú fiait még egy harmadik rettenetes seb is gyötri: egy intellektuális seb, a „mindez miért” sebe. És mindazok akik gondolkodnak, együtt nem tudták megakadályozni a háborút. E vallo-más azonban nem vád és kárhoztatás, hanem tehetetlenségünk vezek-lése. Mai tudásunk nem elegendő arra, hogy megértsük önmagunkat. De majd el fog jönni ennek az ideje.

Ha mi új értelemben akarunk a kor filozófiájához kezdetleges töredékeket szolgáltatni, meg kell mondani, hogy miben tér el a maitól. Eltér abban, hogy nemcsak a társadalmi élet önmagáért beszélő jelenségeinek akar fogalomművészete lenni, hanem arra vállalkozik, hogy olyan jelenségeket is észrevegyen, amik csöndesen lapulnak a szívek mélyében és legtöbbször e szívek maguk sem tudnak rólok. És ki akarnók mutatni, amennyire ma már e még leendő tudomány kőkorában lehet, hogy mindaddig nem lesz boldogság a földön, mindaddig gyilkolni fogják az emberek és népek egymást, amíg rá nem jönnek erre a tudattalanra . . .

*

A tudomány gyakran él a fikció fogalmával. A geometerek segédvonalak nélkül nem tudnák a sokszög területét kiszámítani, a csillagászok az éter felvétele nélkül nem tudnák a fény terjedését és nyomását megérteni. Mindegyik azzal kezdi, hogy „tegyük föl”. A szociológus sem tudna eredményt elérni, ha nem használna fikciókat.

A tudomány, ez régi észrevevés, módszereiben utánozza az életet, kópiáját adja a valóságnak és annál jobb, minél hüebb. Aki cselekedni akar, kénytelen fikciókhoz nyúlni. Minden megfontolt cselekvés oksági okoskodást tételez föl. Ha u. i. valamely kitűzött terv eléréséhez csak egyetlen egy sora a föltételeknek vezetne, amelyből tag sem ki nem eshetik, sem más a sorba bele nem kerülhet, akkor minden cselekedetünk vakon történnék, gondol-

* Szerző felolvasta a *Társadalomtudományi Társaság* f. évi május hó 12 ülésén. Helyszúke miatt itt csak az előadás alapvető gondolatait közölhetjük.

kodás nem kellene hozzá, sőt nem is volna tere, mert nem volna mód az elemek közti választásra; ámde ép ez lényeges a gondolkodásban. Ha valamely célhoz legalább két föltételsorozat vezethet, akkor a cselekvésre kényszerült egyén mindenekelőtt fikciót választ, hogy aztán ezen, mint valami mértéken a sorozatokat megmérhesse. Mondjuk a cselekvésre kényszerült legyen Anglia.* A cél: akarátának keresztülvitele; első akar maradni a világporondon. A hozzá vezető eszközök, melyek ezt a célt okozhatják: 1. A gyarmatok és az anyaország egy vámterületbe való bezárása. Vagy: 2. Németországnak, mint jelenlegi főversenytársnak a letörése. Fikció: 2. kevesebb áldozatba kerül, tekintetbe véve Németország egyéb ellenségeit is.

A szociológia abban különbözik a fizikától, hogy míg a fizikában a létrehozó okok maguk is fikciók, pl. éter, gravitáció, addig a szociológiában maguk az okok mindig valóságosok. Még ha hibásak is! Ha u. i. valamely vélt okról kiderül, hogy nem az, akkor az állítólagos ok mégis reális létező és a mi helyébe fog jutni, „a valódi ok” szintén az. Így pl. ha azt állítjuk, hogy a francia forradalomnak az oka a polgári osztály akaratja volt, amely a feudális rendszer helyére a magát akarta tenni, akkor itt reális létező szerepel ok gyanánt, mert ennek az akaratnak a létét a korbeli dokumentumok: beszédek, irások, elméletek kétségtelenné teszik. Még akkor is, ha nem ez, hanem másvalami — szintén létező szociális tünemény! — az igazi ok. E tekintetben tehát a szociológia előnyös helyzetben van. Mindjárt más lesz azonban a dolog képe, ha a jövőre vonatkozólag akarunk jóslásokba bocsátkozni. Akkor szükség van fikcióválasztásra. Ez nem is volna baj, mert hiszen fikciók nélkül nem lehet cselekedni. A baj ott kezdődik, mikor valaki a fikcióról elfelejti azt, hogy az fikció és úgy dolgozik vele, mintha az maga is valóságos tárgyas képzet és pedig helyes képzet volna.

Az ideg orvosok azt az eljárást követik, hogy a páciens egész múltjára nézve kikérdezik és főleg ifjúkori traumái után tapogatnak, sőt a neurózis forrásait többnyire a zsenge gyermekkor kódében nyomozzák — és találják meg. Ez a módszer nagy eredményeket ért el az egyéni lélektanban. E szerény kezdeményezésnek célja kipróbálni vajjon egész népekre alkalmazva nem nyújtaná-e felvilágosításokat olyan dolgokra, amelyeket nem sikerült föloldani. Vajjon vannak-e ilyen felfedezetlen szigetek az egyéni és a tömeg-világban?

A fentebb említett fikció is ezek közé tartozik. De nem tekintve módszertani fogalmakat, vannak egyebek is, amelyek minden társadalomtudományban ősidők óta benne vannak, anélkül, hogy értelmük tisztázva volna. Ilyenek (csak a legfőbbek) a parancs, az engedelmesség, a félelem, a gyűlölet, a hatalom és a prestige akarása, a lekicsinylés, a morális hipokrizis, sőt még a gazdasági ösztön is. Az említett fogalmak azonban benne vannak minden lélektani kézikönyvben! Csak a neveik! Úgynevezett elemzésük mind csupa banalitás, amelyeket azelőtt is tudtunk. És még egyet! Rendesen éles különbséget szoktak tenni egyéni és tömeglélek között. De senki nem tudja megmondani, miben áll e különbség. Az elterjedt fölfogás lényege az, hogy az egyént * rendesen úgy képzeljük,

* Hogy „Angliát” kik és mennyiben reprezentálhatják, az maga is probléma.

mint aki racionális alapon áll, cselekedeteit ész dirigálja; míg a tömeg cselekedetei irracionálisak, még ha racionális cselekvésmódot követ is, mert ez esetben is tetteit szuggesszió okozza, egyes lucidusabb fejűek vagy számító karakterek hipnózis. Cselekedeteik u. i. az u. n. éber hipnózis ismérveit tüntetik föl. Ezen tan szerint, még ha meg is tudná a lélektan magyarázni, hogy mi a hatalomvágy, a gazdasági önzés, mások lekicsinylése: a tömegek, tehát egész nemzetek szempontjából ez kevésbé használna.

Az egyéni lélekvizsgálatok mindaddig nem jártak eredménnyel, amíg magát az egyes egyént nem vették vizsgálat alá. Ezt tette már a pszicho-fizika régebben és újabban a lélekelemzés tudománya. A szociológus számára ez nyitva áll. A népek története régi és fölhasználható tudomány. A szociológia e téren egynéhány egészen exakt és további eredményekkel is kecsegtető fölismerést nyújtott. Aristoteles, Thukydides, Caesar, Morus, Marx, Ratzenhoffer, Ratzel, Gumplovicz kifejlesztették az állam keletkezéséről szóló tant, amely szerint természettörvényszerű pontossággal a győztes törzs a legyőzött fölött uralmat szervez, melynek lényege, hogy a létfőtartó munkát a legyőzőitekkel végeztetik el s ezt a rájuk nézve termelő munkától ment állapotot nemcsak — mint kezdetben — fegyverrel, hanem „békés” intézményekkel (jog, vallás, nemzeti ideológia) is biztosítja.

És ez a tény az, amely joggal azonosítható az egyéni lélekben végbement gyermekkori traumával! Az államok épügy laborálnak ebben az „eredeti hódításban”, mint az egyén a maga szubjektív vereségeiben. És pedig természetesen az államban megfordítva van: a nagy többség traumatikus. Eleinte úgy tűnhetik föl, mintha csak analógiáról volna szó, akár csak az organikus szociológusoknál. A dolog nem úgy van. Az elnyomatás pathogen forrás az egyén életében ép úgy, mint minden más trauma. Sőt általánosan érve a fogalmat, minden neurózis elnyomatásból származik. Ezen elnyomások egyike másika csak társadalmi osztályképző erő, mert szórványos, míg más fajtái egész törzseket, népeket sújtanak és kivétel nélkül pathogének.

A félelem és a hatalom „akarása”

Voltak pszichológusok (Ribot: *La psychologie des sentiments*), akik megérezték, hogy a félelem lelkünk alaptüneménye. A félelem nagyrészt indokolt. Az ember testi és lelki tökéletlenségekkel születik. A tökéletlenség érzése lehet oly erős, hogy tudatossá válik, lehet azonban, hogy megmarad homályos érzésnek, mely csak nyugtalan-ságban, indokolatlannak látszó félelemben nyilvánul. Lehet a szervek szemmel látható hiányossága, mely a másokkal való összehasonlításban kiderül, de lehet rejtett hiba is, mely mégis feltör a tudatba. E tan jelenleg mind nagyobb hullámokat vet. Nietzsche volt a megpendítője és modern pszichiáterek továbbfejlesztették.* A kiindulópont

* Főleg Alfred Adler: *Über den nervösen Charakter*. Wiesbaden: Bergmann 1912.

annak az észrevétele, hogy a szervek tökéletlensége az egyén életbiztonságát nyugtalanítja és védekező intézkedésekre kényszeríti. Tényleges elemzések meggyőzték őket arról, hogy neurotikus karakter nemcsak organikus alsóbbrendűség (*Minderwertigkeit der Organe*) esetében állhat elő, hanem történeti okokból is. Pl. az illető zarnoki hajlamú apa mellett, vagy kegyetlen szociális körülmények közt nőtt föl. Bennünket csak ez utóbbinak a lelki következményei érdekelnek itt. Minden leigázott nép elnyomatásának elején agresszióját offenzív alakban mutatja. Az angolszászok egy évszázadig dacolnak a hódító normannokkal. Lázadások napirenden vannak. „Az angol kutyák” (Oroszlánszívű Rikárd szava) hol itt, hol ott emelik föl öklüket a betörő rablók ellen. Az uralkodók nem ritkán az alattvalók ellen folytatott harcban vagy a harcok közepette esnek el. Írország egész története is a XI—XII. században folytonos guerillaharc Hódító Vilmos utódai ellen. E harcok az elnyomottak helyzetét még rosszabbá tették. Ilyenkor a letepert, a tehetetlen ember más eszközökhöz nyúl, hogy önérzetét ne engedje porbasújtani. Egyenes úton nem ér cél, a dacos ősök utódai megváltozott jellemvonásokat vesznek föl. A támadást nagy megkerülő mozdulatokkal végzik. Felhasználják az uralkodóházban beállt zavarokat (II. Richárd alatti parasztlázadás Watt Tylor vezetésével, piros-fehér-rózsza harc) és örömmel látják, elnyomók miként irtják ki egymást. Uralomhoz segítik a Tudorokat, akik polgári politikát követnek, tehát először „angol” politikát, szemben a normann királyokkal, akik angolelles politikát űztek. Megdöntik a katolikus egyházat is, a régi uralkodó osztály ideológiáját. De már kezd mutatkozni a nép lappangó agressziója. Anglia a szektáriusság hazája lesz. Már Erzsébet alatt üldözni kell a puritánokat, independenseket, levellereket, akik különböző jelszók alatt a királyok túlnagy hatalmát támadták, a puritánok csak a király egyházi hatalmát, a levellerek a világit is és elvetettek minden emberi tekintélyt. Ez volt az újkorban az első eset, hogy az elnyomottak helyzetük elméleti megértésére jutottak! És ez egyszersmind reális szervezethez jutottak fokát és képét mutatta. A Stuartok rövid reakciója kirobantotta a nyílt forradalmat. Az elnyomottakból szabadok és szabadokból a tengeri hatalom birtokában hamarosan elnyomók lettek. Miután a hatalmat a tömegek kivívták a polgárságnak, gazdát cseréltek és a volt bibliásszavú kerekfejűek utódai leigázták az angol proletárokat, majd a gyarmatok megszerzésével a bensülötteket is. Marx a *Kapital* I. kötetében borzalmas képét nyújtja a kapitalizmus ezen „szülési fájdalmainak”. A harc megismétlődik és jelenleg mind agresszívebb formákat öltött a háború kitöréséig.

Ez a „belső történet” a külsővel a következő kapcsolatot mutatja. A külső hódítások, gyarmatok megszerzése javította a proletárok helyzetét, mert munkaalkalmat, jobb bért tett lehetővé az elnyomók „megkárosítása” nélkül. A sikeres imperialista politika az, amelynek segítségével a hatalmasok a belső elégedetlenséget levezetik anyagi előnyök nyújtásával és a nemzeti önérzet kecségtetésével. A hatalom növelésére való vágy kielégíthetetlen; a legnagyobb eredmények sem tudnak csak ideiglenes nyugalmat létrehozni.

Magyarázata abban van, hogy a hatalomvágy nem „szabad ösztön”, mert mint ilyennek kielégíthetőnek kellene lennie, hanem funkcionális fikció, amely állandóan kicsap logikai medréből és további „biztosításra” tör. És noha Anglia forgalma 1870. óta megkétszereződött,* holott lakossága csak 41%-kal nőtt, mégis szükségét érezte, hogy résen legyen, nehogy ez arány rosszabbodjék. A hatalomvágy komplementárszenvedély, alapja a félelem, mely mindig a jövőbe néz és semmit sem tart elegendő biztosítéknak, csak ha ellenfelét a porban látja.

A világon vajmi kevés dolog történnék, ha még mielőtt valamit tennénk, előbb valószínűségszámításokat végeznénk és az ehhez szükséges tapasztalati anyagot összegyűjtenénk. A minden cselekedet-höz szükséges bizalom, a cselekedet sikerébe vetett hit élménye más alapon jön létre. Milyen alapon?

Vegyünk egy egyszerű parancsoló mondatot: „Le kell vernünk a németeket!” Próbáljuk meg fölfejteti egy efféle „parancs” elemeit. Mindenekelőtt az a kérdés, mi az a tárgy, amiről e mondat szól. A kijelentő mondatoknak az a tulajdonságuk van, hogy kifejeznek valami tényállást, bizonyos tárgyat, a tárgy szó általánosabb értelmében. (Pl. ilykép: e cikk „tárgya”.) E mondatnak: „Az ágyú dörög” van tárgya, illetve kifejez egy tényállást. Emellett magát a tényállást, az objektív ügylétet a dolognak meg kell különböztetni attól az „élménytől”, amelyben a „dolog maga” kifejezésre jut. Pf. „az ágyú dörög”, ítélet, amelyben az „ágyú” — képzet, az alany is nagyon különbözik az ágyúktól. Az ágyúk vörösek, kemények, hidegek, csövíük van ellenben az „ágyú” — képzet, mindé tulajdonságok hiányoznak. Ugyanígy a „dörög” képzet is különbözik attól a tüneménytől, amelyre csak vonatkozik, de nem azonos vele. Tehát az egész ítélet is különbözik az általa jelölt tényállástól. Ha az ágyú dörög, akkor találás esetén az ellenség elesik. De ha ezt az ítéletet gondolom: „az ágyú dörög” ettől az ellenség nem esik meg el. Az a kérdés, hogy az u. n. parancsoló mondat is tényállást fejez-e ki?

Már Aristoteles felvette ezt a kérdést és nemlegesen döntötte el. Szerinte a „parancs” (a parancsoló ítélet tartalma) nem fejez ki semmiféle tényállást. A parancs nem ítélet. Már pedig csakis az ítéletnek van meg az a tulajdonsága, hogy igaz lehet, vagy hamis. Egy parancsra vonatkoztatva e jelzőknek nincs értelmük. Lehet ugyan egy parancs őszinte vagy nem őszinte, („hamis”) de ezek morális kategóriák és csak a szavakban egyeznek a logikaiakkal.

Bolzano e kérdésre vonatkozólag más véleményen van. Szerinte a parancs tényállást fejez ki. Kifejezi azt az akaratot, hogy valami (pl. a németek leverése) megtörténjék. Vagyis az ítélet tárgya itt nem a leverés, hanem ennek a vágya. Az ítélet tényállása, azaz tárgya: belső jelenség és nem valami térbeli esemény.

	* Anglia forgalma 1870-ben:	Anglia forgalma 1918-ban:
Bevitel	303 millió £	Bevitel 769 millió £
Kivitel	244	Kivitel 635
Összesen	547	Összesen 1404

Lakossága 1871-ben 31,895.000 lélek, 1911-ben 45,370.000, tehát 40%-kal több, a forgalom pedig 156%-kal több. A fejenkénti forgalom volt 1870-ben 17,09 font, most 30,9.

** Lásd Bolzano: *Wissenschaftslehre* II. Baud §. 161.

Melyik álláspontnak van igaza? Bolzanónak semmi esetre sem. De Aristotelesnek sem. Mert azért az ilyen tételek: „Verjük meg ellenségeinket!” mégis ítéletek, nem elméleti igazságok ugyan, de azért ítéletek. A kérdés taglalásához e helyen nincs terünk, csak jelezni kívánjuk azt az álláspontunkat, hogy a zavar (Aristotelesnek és Bolzanónak ellenkező és mégis helytelen álláspontjai) így keletkeztek: „Verjük le ellenségeinket!” ez már bonyolult aktus. Ítélet annyiban, amennyiben lelkiállapotról, vágyakról ad számot, ilyeneket „fejez ki.” De különbséget kell tenni valamely vágy [= a] közt, amely a lélekben van és a között a vágy közt, amely kifejezésre jutott [— b].) Ez valamivel összetettebb szerkezet a puszta vágyélménynél. (= a) Itt ugyanis (b-nél) az élményre új élmény rakódik: az egyszerű élménynek (a-nak) az észrevétele, amelynek tárgya a vágy, (— a) vagyis „b” élmény tárgya „a” élmény (vágy.) Ebből következik, hogy „a” föltétele „b”-nek, sőt oka is és tőle elkülöníthető. Nem is szükséges, hogy a vágyat föltétlenül kövesse a vágy észrevétele a reflexióban. Nem új felfedezés ez, hisz a freudizmus egész rendszere ezen a gondolon épül föl. Azonban, amíg az élmények szerkezetét nem sikerült elemeire fölbontani, nem várhattuk, hogy a tünemény alapjaira és lehetőségére rábukkanjunk. Most már megfogjuk tudni magyarázni, mi az a szubjektív bizalom, amely minden cselekedetnek alapja és amely oly gyakran helyettesíti, de nem pótolja az objektívát.

A franciák *arrangement*-nak nevezik azt az eljárást, amikor valaki önmagának állít akadályokat, hogy ne jöhessen tisztába a saját lelkével. És pedig azért, mert nem akar tisztába jönni vele. Valamelyik angol szocialista lap, gondolom a *Labour Leader* írta: Mi is azon a nézeten vagyunk, hogy le kell tiporni a németeket. Elbizakodott, gögös, erőszakos, antipatikus nép, zsarnokoskodó. Egyszóval . . . ugyanazt meri akarni, mint amit mi teszünk! Bemard Shaw írásai ugyanezt a szarkazmust mutatják. Az angol világimperiumnak otthon is vannak ellenségei. A saját maguk népe (a munkások) és az elnyomott nemzetiség, az írek és írójuk: Shaw meglátják az angol uralkodó osztályban azt, amit azok magukban nem látnak meg, mert nem akarnak meglátni. A híres angol hipokrizis ebben az értelemben (de azt hiszem, csak ebben) igaz. Nem reflektálnak a saját akaratukra, mert az eredmény csökkentené ezt az akaratot. A mérges ember gyakran haragja közben lesz dühössé. És pedig úgy és csak úgy, hogy közben nem gondol arra, hogy dühös. Ez lehetővé teszi neki, hogy ne kelljen haragja okát mérlegelni, vajjon felér-e az ok a hatással és így elkerüli azt a szégyent, hogy rá kelljen jönnie arra, hogy ő csak arranzsírozza a dühöt. (Nem mondom, hogy mimeli, mert akkor tudatos lenne, igazán hipokrita.)

A németeket az ellenkező parton kell nyomozni, A *Rivista di Scienza* 1915 január 1. számában van egy igen szellemes értekezés Lévy-Bruhl tollából, amelyben a következőket mondja: A németek évszázadokon át meg voltak oszolva, a 30 éves háború után Franciaország és Svédország szétszedték, ami maradt, az is 200 darabban maradt, 200 szuverén uralma alatt, akik minden viszályukban — és ilyenek akadtak nagy számmal — Franciaországhoz szaladtak. A német nép, bár számra nézve Európa egyik legnagyobb nemzete, évszázadokon át a partikularizmus átkait nyögte, vereséget vereségre hal-

mozott és még győzelmeit sem tudta kihasználni, épen a köztük levő féltékenység, uralkodóházaik torzszalkodásai miatt. Poroszország szerencséje, hogy uralkodói és hadvezérei lehetővé tették számára az egyesülést. De a régi seb nem gyógyult be. Levették ősi ellenlábasukat, Franciaországot, visszavették azt, amit az övének tartottak, de a régi gyöngeség emléke, mint félelem, még mindig kísért és integráns alkotóeleme a német népléleknek. Ezért nem tud mértéket tartani a hatalom akarásában. Önmagát akarja meggyőzni, hogy erős. Hiába lett tényleg erőssé időközben, ő nem hiszi el magának. Természetesen nem a tudatában lakik a bizalmatlansága. Még mindig adja a kijátszottat, a kitagadottat, akinek „nem jut hely a nap alatt” a többi „kapzsi” miatt. A gyarmatokból, ami igazán értékes, már másé. És azt, hogy későn érkezett, utólag úgy értelmezi, hogy megfosztották tőle. Lévy-Bruhl csodálatoskép nem veszi észre, hogy a németeknek is van annyi eszük, hogy tudják, ami nem volt az övék, attól nem lehet őket „megfosztani”. A valóság az, hogy a németek is óvakodnak élményészrevező aktusokat improvizálni (ami nem akadály, hogy meg ne éljék őket) és „kitagadottságuk” fölötti panaszdaluk — arrangement. így előnyös rájuk nézve.

De van itt még egyéb szempont is, amely talán még jelentékenyebb. Aki öntudatlanában még egyre verekszik a gyöngeségtől való félelmével (főleg, ha ez a félelem valamikor nagyon is reális volt), annál a bátorság és erő érzése a tudatban nem pusztán „rekompenzáció”, félelmének túlharsogása. Minden bátorság relatív. Az, aki a bátorságot eleinte tán csak arranzsírozta, utóbb épúgy fog tenni, mintha „igazán bátor volna”.

Hogy e tünetekben sok az arrangement, bizonyítja az, hogy a németek maguk is panaszkodnak arról, hogy őket senki sem szereti. Lévy-Bruhl azt mondja: ha valaki azt hiszi, hogy őt nem szeretik, hogy ő mindenkinek kellemetlen, akkor megtörténhetik, hogy szuggeralja saját magát és végül csakugyan — kellemetlenné lesz. A valóságban a dolog inkább úgy van, hogy aki érzi a törekvései és a környezete érdekei közt az ellenmondást, az már eleve is „készenlétben” tartja magát, egyre gyanakszik, hogy mások az ő „rovására” jutnak előnyökhöz. Nagyban ugyanaz történik velük, mint ami az egyénnel is, hogy a saját agresszív hajlamait kivetíti magából és azzal igyekszik magát harcra tüzelni és küzdelme jogosultságát biztosítani, hogy a másik a támadó fél, ő csak védekezik. Pszichiateri szempontból úgy lehet felfogni minden lelki tünetényt, mint neurózist, azaz a tudatlan élet általi determinációt, míg a „manifeszt” élet (a tudat) csak amannak szimbóluma, melyet néha mint pozitívumot, néha mint negációt kell felfogni. Eddigi eredményeink nagyjában kimutatták, hogy a néplélek, vagy az érdekelt felek, osztályok és pártok tudattalan lelke szintén tele van félelem és akaratélményekkel: a hatalom akarásával és hogy ezzel szemben a tudat visszaverődési felület: negatív reakciók komplexuma, arrangementok, ahogy láttuk. Másként áll a dolog a franciákkal. Ők valamikor azt tették Németországgal, ami ép tetszett nekik. A napóleoni háborúban még Poroszország is tönkrement. És midőn az egész német nép nagy

erőfeszítéssel Napóleont Lipcsénél leverte, ebből vajmi kevés haszna lett. A vezérállamok régi versengése kiütötte a sikert a kezükből. Az egységes, polgári, demokratikus Németország még messze volt. De jött Sedan és 1871 jan. 18 és Frankfurt. Elszász-Lotharingia elveszett. Vele együtt Franciaország kontinentális szupremáciája. Már a békekötésnél nyilvánvaló volt, hogy ez a béke új háború csirája. Taine meg is írja (a békekötés előtt), hogy olyan békébe, mely területet vesz ki Franciaország testéből, a francia nép soha bele nem nyugodhatik. Miért? Létföltétele a franciáknak Elszász? Ezt bizonyára ők sem állítják. Hogy megérthessük, mi vezet a gyöngébb felet abban, hogy évtizedekig dolgozzék, generációk anyagi, szellemi és testi képességeit a *revanche* szolgálatába állítsa, meg kell vizsgálnunk azt a lelki tüneményt, ami a „látszat akarása” név alatt oly ismeretes az életben és a neurózisban.

Már Nietzsche észrevette, hogy az ember érzelmi és akarat-életének központja a hatalomvágy (*Wille zur Macht*.) Ezt a meggyőződését, ami tengelyévé lett filozófiai tanainak, az élet, a látás adományozta neki. Részt vett a francia-német háborúban. Láta, hogy marsolnak a német katonák, hogy mennek neki az ellenségnek, vizsgálta az arcukat, hallgatta beszédjüket. És ekkor jött rá, hogy van valami, ami erősebb az életösztönnél is: a hatalomvágy. Ha nagy a várható eredmény, az emberek hajlandók nagy kockázatokra. Végző esetben az életet is fölteszik a játékra, sőt sokszor nekimennek a biztos halálnak is, amikor végül nem a saját közvetlen hasznukról, hanem absztrakt eredményről van szó: a nemzeti sikerről, amely pedig mindenkié és senkié! De ebben még csak van ráció, ha a szubjektív bizalom helyesen egyezik pozitív jelű objektív bizalommal. Amde mi értelme van a „revanche”-nak? Mit jelent e szó: bosszú és a látszat akarása? Franciaországnak nincs érdekében Németország pusztulása. Jó vevőjét vesztené el benne. Az ok ugyanott keresendő, ahol a hatalom akarásáé. Ezek nem logikus jelenségek és pusztán így vizsgálva helytelen, sőt egészen téves nézetekre jutunk.

A bosszúvágy akkor is föllép, ha a sértő fél már ártalmatlan lett vagy egyébként „érdektelenné” változott. Tehát nincs rációja. De van oka. A bosszú lényege nem az ellenfél összetörése, hanem a saját megrendült bizalmunk helyreállítása. Minél bizonytalanabban érzi valaki magát a környezet aggressziójával szemben (amelyet részben ő maga idéz föl fenyegető készülődéseivel), annál inkább fájnak neki az elszenvedett igazságtalanságok és annál idegesebben tör ezeknek a kínzó érzéseknek a megszüntetésére: ez a bosszú. Ha ez sikerül, a gyengeségtől féltő ember megnyugtatta önmagát: nem gyenge! Persze nem gondolja, hogy ez az egész csak látszat, mert a győzelmet 1. vagy a saját erejével vívna ki, 2. vagy mások segítségével. A második esetről nem szólok, ez beszél magáért és jelenleg ez az eset áll fenn. De hogy egyedüli győzelem esetén is ép így áll a dolog, mutatja a németek esete, akiket sikereik belsőleg nem tudtak annyira megnyugtanni, hogy állandóan ne készüljenek az új „próbára”. Ha az erő az egyén vagy csoport statikus természete volna, mi szükség volna ott próbára és ki gondolna arra, hogy

kipróbálja? Ki gondolna arra, hogy kipróbálja, vajjon tudna-e úgy kiabálni, mint a vihar, vagy tartaná-e hátát, ha le akarna dőlni a Gaurizankar?

Hátra volna Oroszország és a monarchia. Ezeknek e háború lét vagy nemlét kérdése. Nagyon hasonlítanak az 1870-iki Németországhoz, noha — tagadhatatlanul — nehezebb külső és belső körülményekkel megterhelve.

Mennyiben jogosult az egyéni lélek törvényeit alkalmazni csoportokra (népekre, osztályokra)?

Régi és nehéz probléma. Az eddigiekből kiegészítve két elméleti összefüggés adódik: 1. A neurózis okai részben nemi eredetűek (incestus), részben organikus vagy csak pszichikai inferioritás és ettől való félelem. A neurózis kísérlet ezek leküzdésére. Például úgy, hogy az érzett hiányt vagy hibát célra nem vezető eszközökkel (célra-vezetők legtöbbször nincsenek is) ostromoljuk. 2. Lehet célzatosan a vágymegélés logikus és természetes processzusát gátolni és öntudatlan mesterkedéssel megakadályozni, hogy a pusztá élményből a vágy-nak önmagára irányuló belső észrevévése legyen. Ez az arrangement.

A döntő az első tételnek második része. Tudjuk, hogy a háborús hajlamok gyakran szadisztikus és incesztuózus érzésekből fakadnak. Azonban ezek — bár gyakran a főokot adhatják meg — nem nevezhetők háborús csoportképző neurózisoknak, ép mivel csak egyesekben vannak meg. Másként áll a dolog az inferioritástól való félelemmel. Ez univerzális tünet, megvan uralkodóban és szolgában, a társadalom minden osztályában és ezek minden tagjában. Ez az inferioritási érzés egyrészt a népek és csoportok közti összeköttetések oka és egyszersmind a legfőbb csoportképző lelki tünet. Az egyéni gyengeség, szervi és lelki bajok hozták létre a társadalom őskorában az első munkamegosztást, sőt magát a vérségi köteléken alapuló hordát is ez tartotta össze, mint állandóan ható erő (úgy a múltban, mint a jelenben is!). A kultúra nem egyéb, mint az inferioritás elleni harc eredménye. Befejezetlensége jelenti e harc örökkévalóságát.

A második tétel teszi érthetővé a hatalom akarásának eleven erejét, magyarázza, hogy a lélek kettős szerkezete (tudatos-tudattalan) mint teszi lehetővé az efféle „ösztönök” teljes intenzitású kiélését. Az olyan szenvedély, amely nem jut a tudatba, megtartja egész agresszióját. A tudat nem kontrollálhatja, mert nem is tud róla. A tudattalan nem egyéb, mint élmények halmazata, egymást erősítő és gyengítő szenvedélyek küzdőtere. A tudat szervező kapacitása, összehasonlít, rendez az ok és okozat elve szerint. E működése folytán a szenvedélyekből eszmék és ideálok, a vágyindulatokból rapid és a vágy tárgyát önadottságban nyújtó szemléletek és a tudattalanságból spontán feltörő nyersakarás logikus imperatívusszá, esetleg morális tétellé lesz. Morális parancsból azonban talán egyes gondolat- és érzelemhéroszok cselekednek, de a legtöbb ember

impulzíve dolgozik: egy szenvedély — egy mozdulat. A kiváltás reflex-cselekvés. A tömegcselekedetek (= univerzális cselekedetek) tehát reflexiótalan és univerzális bizonytalansági- és egyensúlyfélelemeknek a racionális célon többnyire messze túllövő ellenaktusai.

A definíció látszólag cirkulusba téved. Az egyetemesség (univerzalitás) bár előfordul úgy a definiáltban, mint a definiálóban, de az egyik esetben embereket együttesen jelent, tehát mindenfajta élmények univerzalitását, míg a definiálóban csak egyetlen fajtát, azt, ami ez élményekből félelem és bizonytalanság. Végző elemzésében e meghatározás nem több és nem kevesebb, mint minden egyéb élménynek leszámaztatása a bizonytalanságból, amelynek a többi élmény rekompenzációja, arrangírozott és túlzott ellentéte.

Feloldás

A bevezetésben azt állítottuk, hogy a mai kultúra az embert túlsötét színben mutatja, az ember önmagát a kor uralkodó eszméi értelmében túlzottan egoista módon fogja fel, a minék úgy szocialiter, mint erkölcsileg káros voltát nem lehet kicsinyelni: De hát tényleg túlsötét a kép, amit adnak? Hát az itt rajzolt kép, amely direkt pathologikus oldaláról vizsgálta az emberi jellemet, talán vidámabb, biztatóbb? Kiderült, hogy az emberiség története az „eredeti hódítás” pillanatától kezdve nemegyhéb, mint folytonos sorozata és pedig növekvő sorozata a lelki bajoknak, hogy ez a természetellenes helyzet úgy az urakat, mint a polgárokat állandóan izgatja, a köztük levő harc, az újbóli leverések és kegyetlen megtorlások, a leigázottak időnkénti kitörései: a forradalmak nem egyebek, mint a beteges helyzet szörnyű lázai s hogy az uralkodó osztályok kegyetlenségei ép úgy arrangírozva, „elrettetésre” vannak, mint az elnyomottak agresszív reakciói.

De hát mire való az egész hajsza? Mi értelme van a „társadalomnak”, ilyen sivár ecsetelés után? Akik, mint Gumplovicz, csakis magát a leigázás primár aktusát tekintették és a belőle származó kegyetlen diszharmóniákat és mindezt az emberi élet lényegéből, az ember állandó, „soha nem változó természetéből” magyarázták, azoknak kétségbe kell esniök. *Homo homini lupus!* mondják a régi bölcssek, akik megsejthettek valamit a modern elméletekből (igaz, hogy korukbeli praxis alapján.)

Van-e kivezető út, megnyugvás, jobb jövőbe vetett kilátás az emberiséget marcangoló rettenetes betegségek közepette? E tekintetben a legtöbb szociológus pesszimista. És azért az, mert nagyon is hajlandók azt hinni, hogy amit ma látunk, az az emberiség „változhatatlan” tulajdonsága. „Mindig lesznek elnyomók és elnyomottak”, ez a *dies irae*-hang vonul végig az emberiség jobbainak művein. Azonban nincs igazuk! Nincsenek változhatatlan tulajdonságok. Jelenleg nagy gyógyulási folyamatok mennek végbe az európai emberiségben. Maga a háború, már gyógyulási folyamat. A felgyülemllett gyűlölködés el fog égni benne és az emberiség meg

fog rettenni saját véres ösztöneitől és kitöréseinek útjába a mainál erősebb gátakat emel s nem fogja a fokozott fegyverkezésben látni az üdvöt.

A franciák ki fognak gyógyulni a revanche-fikcióból, amelybe önmagukat belekergették. A németek és angolok, bármily ádázul törnek is egymásra, ki fognak békülni és be fogják látni, hogy van mindenki számára „hely a nap alatt” és a világ nem nélkülözheti sem az angol praktikus észet és éles elemzőerőt, sem a német szervező képességet és felhasználó talentumot. Nem halhatnak meg a franciák sem, a zseniális felfedezők és a társadalmi újításoknak e csodásán impetuózus faja. A szlávok is meg fogják találni végleges helyüket és a bennük levő végtelen adományt az erkölcsi, a lírai és lélektani elmélyedésre jobban fogják tudni használni. És nekünk magyaroknak is lesz jövőnk és hivatásunk a földön. Még keveset alkottunk, de nagyra vagyunk hivatva, ha egyszer eljő demokrati-zálódásunk, erőink szabad kifejtésének napja. Van eszünk és szivünk és fiatalok vagyunk.

De mikor és mily feltételek közt? Megrendíthetetlen erejű evidencia él bennem, hogy az elnyomók és elnyomottak társadalma az emberiség kulturfejlődésének nélkülözhetetlen előfoka és a végte-len evolúcióra teremtett emberi ész ki fogja heverni, meg fog tudni küzdeni lelki nyavalyáival és lassan-lassan sok embernek, a többségnek eszméletébe belekerül a tömegneurózis lényegének a tudata és ez lesz a gyógyulás napja!